

Војислава Стојановић, Букурешти (Румунија)

ХУМАНИСТИЧКО ОПРЕДЕЛЕЊЕ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА МИХАИЛА ЛАЛИЋА

Приликом изласка из штампе румунског превода романа Михаила Лалића *Свадба*,¹ једна критичка опаска скренула је пажњу на нову и интересантну перспективу и могућност посматрања и оцењивања овог, али и других пишчевих дела. Та примедба гласила је, наиме, да овај Лалићев роман првенац звучи и делује као балада. Таквих оцена, колико нам је познато, није било, или је можда било ређе у југословенским студијама и написима о романима овога писца, али је зато доста често његово дело довођено у везу, у једном специфичном смислу (на који ћемо се вратити), са појмом *епског*.

Иако се примедба о баладичности *Свадбе* односила само на ово дело (стицајем прилика друга Лалићева дела нису до сада превођена на румунски), очигледно је да је она одавала спонтан утисак који је Лалићев роман оставио приликом првог контакта са његовим преводом. Стога би, можда, било занимљиво задржати се донекле на овој карактеристици романа и покушати издвојити неколико елемената који су могли оставити утисак баладичности. Овде, свакако, ваља приметити да је у румунској науци о књижевности појам баладе имао и има много шире оквире, него појам словенске баладе (онако како га је дефинисао Н. Кравцов), обухватајући и оне књижевне (песничке) облике који су у српско-хрватском језику обично обухваћени појмом епске поезије. Појам баладе код Румуна обухвата обимније песничке форме са фантастичном, легендарном, јуначком, историјском и сли-

¹ Михаило Лалић, *Nunta*, Editura pentru literatura universală, București, 1967. Превели: В. Стојановић и М. Гафтон.

чном тематиком, па би, према томе, румунска балада одговарала српскохрватском еп(ос)у, који такође обухвата категорије јуначких, историјских, идиличних и других облика наративне поезије. Тај тематски елеменат не би, међутим, био довољан да Свадбу доведе у везу са баладом, иако се овај роман, са тематског и не само са тематског становишта, може врло оправдано довести у везу са јуначком народном песмом. За општи утисак баладичности значајни су неки други елементи структуре и књижевног поступка, као што су драматичност и напрегнутост сижеа, оштрина сукоба, поларизација добра и зла, и, често, трагичност расплета (као што ће то бити у *Хајци*). Највећи део ових елемената прегнантан је и у *Свадби*, а сви они дошли су до изражаја у целокупном Лалићевом делу, с тим што су наглашенији у романима који обрађују тематику рата и револуције.

С друге стране, не треба заборавити да је балада поетска врста, па ако неко дело оставља утисак баладичности, у њему морају бити садржани елементи поетског, што је такође својствено овом и другим Лалићевим делима у прози. Ако се то поетско у његовом делу осећа јасно и у преводима, оно је утолико драгоцене — оно је, свакако, иманентно делу као дубински елеменат његове структуре, који се не губи ни приликом транспоновања његовог текста у друге језичке медијуме. У том поетском, лирском елементу Лалићевог дела писала сам у својој докторској тези *Савремени југословенски роман*, у поглављу посвећеном Михаилу Лалићу:

„Лирски филон његове уметничке природе не губи се у његовим прозним делима, и открићемо га у његовим романима, на многим страницама прожетим аутентичном и узбудљивом поезијом. Наклоност према поезији, и више, присуство поезије у духовној структури његовог народа једна је од његових значајних особености. У говору Црногораца, чак и у његовом свакодневном, колоквијалном виду, без тешкоћа се разазнаје десетерачки ритам и свечана интонација народне песме“ (Букурешт, 1972, с. 212—213).

Можда овде треба приметити да је лепота и поетичност таквог говорења и писања приметнија ако се гледа извана, а да је у сопственој средини она обична, па се по правилу мање подвлачи у оним проучавањима чији су аутори Црногорци и Југословени; они су на такав звук језика, на такву његову стилску обојеност, навикли, било да и сами припадају том језичком медијуму, било да им је познат и близак из снажне књижевне традиције (Његош, М. Миљанов, Љубиша и др.). Међутим, за читаоца из других средина, елеменат поетичности осећа се стално у Лалићевом делу као стилска обојеност текста овога писца, како у његовој ауторској партитури, тако и у говору његових јунака, књижевних ликова, у дијалогу, монологу, унутрашњем монологу, току свести.

Та поезија није, свакако, код Лалића тражени, књишки ефекат, већ произилази, донекле, из структуре језика писца и његових јунака.

Врло је вероватно да се и тај елеменат народне поезије има у виду када се пише о епској интонацији Лалићеве прозе. „Чисто епски интониран, крај романа (*Зло прољеће*) послужио је Лалићу за вишестрану симболизацију“, пише Радомир Ивановић у поглављу „Мит и трагизам“ своје књиге *Романи Михаила Лалића*.² На другом месту, у том истом тексту, он у сличном смислу користи појам *епски*, само што овде контекст јасније указује да аутор има у виду неке елементе јуначке народне песме. Говорећи о спајању традиције и савременог у формирању личности једнога од Лалићевих књижевних ликова и о неговању и развијању позитивних људских својстава код овога јунака, Ивановић примећује: „У најширем оквиру, то се огледа у разматрању херојске епске традиције, и напореда са тиме у стварању нове епске традиције“.³ Међутим, у оваквим разматрањима, тежиште као да је ипак на етичкој садржини овога појма, а не на његовим естетским карактеристикама,⁴ мада би се, у врло широком смислу и у крајњој консеквенци, последњи цитат могао схватити и из естетске перспективе, и то у

² Р. В. Ивановић, *Романи Михаила Лалића*, Народна књига, Београд 1974, с. 148.

³ Исто, с. 144.

⁴ Чини нам се, међутим, да је — не само у вези са Лалићевим делом већ много шире — садржина појма *епског* у српскохрватском језику с временом добила специфичне конотације, друкчије него што су у другим језицима и књижевностима. Јер, као што је познато, поред широко филозофског значења епског, које види егзистенцију као организовану временску сукцесивност, епско је сужавањем оквира овога појма с временом добило значење одређеног књижевног рода и, по Гетеу, представља „један од три природна облика поезије“. Иако се, у категоријалном смислу, може применити на поему или на театар подједнако, у једном раширенијем схватању, епско одговара само једном књижевном роду. Код Аристотела је то поезија одређеног типа, у ренесанси под епом се углавном подразумева епопеја, у класицизму, нарочито француском, епска поема еквивалентна је са херојском поемом. Изгледа нам да је тај смисао најближи оном специфичном значењу које се за појам епског сачувало најчешће у српскохрватском језику, с тиме да је ту неретко акценат на етичкој суштини јуначке (можда и јуначке романтичне) народне песме.

С временом, у светској науци о књижевности, али пре свега у самој књижевности, сфера појма се шири и епско се идентификује са наративним. На тај начин епско постаје књижевна категорија која обухвата све врсте и облике наративне књижевности, од архаично-традиционалних, народних, чак и историје као књижевне врсте. Такво ширење оквира појма изискује нове законе за одређивање типологије и разграничења структуре, а сама чињеница да је у српскохрватском фреквентно једно специфично значење указује данас на ширину и лабавост овог појма. (За део информације, cf. *Dictionarul de termeni literari*, Edit. Academiei RS Romania, București, 1976, с. 142—145)

смислу пребацивања садржине појма „епског“ са поетских на прозне књижевне врсте, тада би се могло говорити и о Лалићевом доприносу том процесу. У том случају елемент поетичности се више подразумева него што се изричито има у виду и свакако је у другом плану.

Из баладичног супротстављања и судара добра и зла произилази и могућност (мада не и обавеза) писца да буде опредељен. За писца, дакле, постоји могућност да се не-скривено ангажује за афирмацију позиција једне од сукобљених страна. Но, у књижевности уопште, исто је тако легитиман и онај други — непристрасан, такозвани објективан став аутора, када сукоби идеја и циљева представљају ставове супротстављених светова и протагониста тих светова у делу, а аутор даје (или бар ствара такав привид) приближно подједнаке шансе и једној и другој страни да бране и заговарају своје ставове; аутор искључује себе као арбитра колико год је то могуће. Лалић, један од најсјајнијих представника послератног југословенског романа, спада у ону категорију која се страсно и до краја опредељује за онај свет и оне јунаке чија су етичка опредељења истовремено и ауторова, или, како се то чешће каже, он ствара личности које су његов *alter-ego*. Као што је познато, најчешће је та функција приписивана књижевном лику Лада Тајовића, који се јавља у већем броју пишчевих дела.

У том смислу Лалић је не само један од најангажованијих данашњих југословенских романсијера, него је један од оних чији је ангажман отворен, потпун и доследан, како по садржини његовог живота и деловања, по његовом друштвеном и јавном ставу и иступању, тако и по целокупном смислу његових књига — приповедака, романа, драма, песама. Сматрамо да је значајно истицати овај елемент Лалићеве личности и дела, јер је с временом појам ангажованости готово сасвим девалвиран у литератури — наиме, стекао је готово искључиво негативне конотације, у контексту одређених околности, које су, по нашем мишљењу, данас готово превазиђене.

Али садржина појма ангажованости, под разним видовима, никада није престала да буде значајна и актуелна; међутим, овај појам је добијао друга имена, међу којима најчешће можда активизам. Та је категорија изгубила терен и девалвирала се, као што се зна, сужавањем сфере њеног значења у познатом смислу субординирања уметничког чина утилитаристичким захтевима момента и наметањем обавезе да се уметници придржавају одређених прецепата, ако не рецепата. Без обзира на такво сужавање и, рекли бисмо, накнадно тривијализовање овог појма, чини нам се да је знатан број послератних романсијера, који су почели и створили ону врло плодну и по уметничким донетима врло значајну епоху романа — а међу њима Лалић свакако за-

узима једно од челних места —, показао својим схватањем карактера и функције књижевности да су ангажованост и уметничка вредност две категорије које се не искључују априорно.

Међутим, нужно је непрестано истицати да је код Лалића и овај појам ангажованости или активизма, као и појам реализма, максимално обухватан и обогаћен, да је његова ангажованост широко хуманистичка а не уско утилитаристичка, да је сврха његове милитантности афирмисање човечног, потврђивање сваког колективног и индивидуалног напора у постизању и истицању идеала човечности. Лалић је исто толико истрајан у негацији мрачних страна човекове егзистенције, ма колико оне биле сматране као природене човеку и његовој условљености.

Каснији развој савременог југословенског романа, после извесног периода експерименталних покушаја са новим естетским могућностима (тај роман такође није био неангажован, бар у смислу афирмације нове естетике и поетике), убрзо је поново почео да стиче карактер ангажованости у истој мери у етичком и естетском смислу. Важни, понекад судбоносни аспекти колективне и индивидуалне судбине, до најширих отварања према универзалном, карактеристични су за најбоља остварења југословенског савременог романа, а Лалићево место у њему остаје веома истакнуто.

Наравно, овде треба подразумевати да свака етапа има сопствене афирмације и негације, па се не може очекивати идентичност прихватаних или одбациваних вредности код првог таласа послератних писаца и код оних који данас ступају у књижевност, па ни у делима која су настала на удаљености од две-три деценије код истога писца, сем аспирације ка неким општељудским вредностима које су вечите. Гледано из те перспективе (и не само из ње), могу се уочити разлике између Лалићеве *Свадбе* и *Ратне среће* или *Докле гора зазелени*. Слично је и код других значајних књижевника који су се афирмисали упоредо са Лалићем.

Можда је Лалићев развој са тог становишта најрадикалнији. У романима из рата за њега су деобе на оне уз које јесте и на оне против којих се бори биле јасне, и као животно искуство и као књижевна поетика, те је пишчево етичко опредељење природно и спонтано. У каснијим својим делима, много ширег тематског обухвата, када је наставио да продира у дубину, историјску, психолошку и етичку, човекове личности, у специфичност менталитета свога народа, Лалић се почео усмеравати једним изузетно интересантним правцем тако што је у својим књигама почео критички да преиспитује и разматра вредност и одрживост појединих елемената традиције сопственог народа. Он при том испољава исту луцидну аналитичност и одговорност — у складу са карактером ангажованости његових дела; тиме сама дела

добијају нов смисао и богатије значење. Лалићева спремност да у својим делима покуша да разграничи оно што је етички ваљано од оног што је преживело, превазиђено или чак одувек погубно, потврђује његову моралну и интелектуалну чврстину и величину као писца. Вероватно на тај развојни лик Лалићев мисли и Срба Игњатовић када у својој књизи *Проза промене* пише: „Идеологем Лалићевог исказа и текста (...) прерадама раних проза и комплексном стваралачком генезом преобликује се и гравитира ка овде предоченом схватању. Међутим, становиште о којем говоримо је извесно, али оно није догматички први план, нити доминира првим планом уметничког обликовања и његовим значењским исходиштима (поготову не на насилан, облику несвојствен, не-самосвојан начин)“.⁵

Иако по многим особеностима свога књижевног дела Лалић наставља ону хуманистичко-етичку оријентацију коју је својим делом поставио (или наставио) Његош, а за коју Црногорци имају сопствену идеалну формулу чојства и јунаштва, нема сумње да критеријуми хуманистичког и етичког нису данас исти као у Његошево доба. Највиши циљ одбране и очувања националног бића обавезује Његоша — Владику Данила — да потисне све друге обзире и мерила. Лалић као писац а свакако и као грађанин — што не мора бити релевантно за дело, али је изванредно охрабрујуће као морални узор, парадигма, када нема раскорака између интимног идеала и онога што јавно афирмише као идеал у делу — данас више не би могао да се опредељује по верском или националном критеријуму, већ по идеалу савременог човека, ослобођеног многобројних условљености и ограничености, па и оних које је понео из далеке прошлости. Лалићево дело је стога заиста високо уметнички артикулисано, снажно и уверљиво, а истовремено толико „субјективно“ да онај ко познаје и воли његове књиге не може разлучити писца од човека Лалића — стога прихвата идеје које писац заступа, које су у делу истакнуте као његов етички идеал, као његова дефинитивна судбина.

⁵ Срба Игњатовић, *Проза промене. Српска проза. 1950—1979*, Вук Караџић, Београд, 1981, с. 95.

Vojislava Stojanović, Bukurešt (Rumunija)

THE HUMANISTIC COMMITMENT OF THE
LITERARY WORK OF MIHAILO LALIĆ

Summary

In this paper the author deals with two interesting problems: the poetic layer in Lalić's novel and his literary engagement. In the first part of the paper the author studies the ballad features of Lalić's novel *Wedding*. The author discussed the specific use of this term in slavistics, in a narrower sense, and in the Rumanian science of literature in a broader sense. In the context of this wider interpretation, the *ballad* is taken as a synonym for epic creativity in general. At the end of the paper the humanistic dimension of Lalić's novelistic opus is pointed out, as well as its capability to investigate critically and to consider the values and the preservice of traditional elements oposed to the new times.

